

מכגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא

חיים על הגשר:

בין חינוך, הגירה ורב-תרבותיות

עורכת-אורחת: פרופ' רבקה איזיקוביץ'

כרך כ' • גיליון 35

תמוז תשע"ב – יוני 2012

יוצא לאור על ידי:

אנשר

"אנשר" – עמותה לפיתוח שירותי רווחה וחינוך

בשיתוף עם:

המכללה האקדמית בית ברל
בית הספר לחינוך
החוג לקידום נוער

משרד הרווחה
והשירותים החברתיים
האגף לנוער צעירים ושירותי תקון

שילובים: מערכות חינוך וחברה

עורכות: גלעד אבישר, יונה לייזר ושונית רייטר

חיפה: אחווה, 2011 (379 עמודים)

טלי היוש

הספר "שילובים: מערכות חינוך וחברה", עוסק בסוגיית שילובם של צעירים ומבוגרים עם נכויות ועם צרכים מיוחדים בחינוך ובחברה. נושא השילוב התפתח במהלך השנים מגישה הדוגלת בהפרדה מלאה של צעירים ומבוגרים אלה במערכת החינוך ובחברה כולה ועד לגישה החותרת להכלה. שינויים אלה אינם מבטאים רק רפורמה בשירותי החינוך הניתנים לילדים ומבוגרים עם צרכים מיוחדים, אלא גם מהווים ביטוי של התפתחות חברתית-חינוכית משמעותית, הנשענת על תפיסת עולם ערכית-הומניסטית. הרעיון הוא להילחם בתופעת ההדרה ולהציע גישה החותרת לשוויון, לצדק ולכבוד האדם וכן להוות זרז להבניה ולארגון מחדש של מערכת החינוך בבתי הספר ושל המוסדות להשכלה גבוהה.

הכרך הנסקר להלן הוא השני מבין שלושה ספרים בנושא השילוב ונערך בשפה העברית על ידי אותם עורכים (הכרך הראשון, "שילובים: לומדים עם מוגבלויות במערכת החינוך", יצא לאור בהוצאת אחווה בשנת 2007). באופן כללי, לשני כרכי הסדרה אותה מטרה, כפי שעולה מהציטוט בכרך שבו אני עוסקת: "לאתגר את הקוראים לחשיבה מחדש בכיוון של תפיסת השילוב כאורח חיים" (עמ' 10). גם היעדים שהוצבו לשני הכרכים דומים במהותם, אלא שהפעם, שלושת היעדים בכרך הראשון פוצלו והפכו לארבעה. מה שמבחין בין היעדים הוא כי הכרך החדש יעסוק לא רק בלומדים עם מוגבלויות (כפי שהוגדר בכרך הראשון), אלא באנשים עם מוגבלויות בכלל, יתמקד גם במערכות חברתיות, נוסף על מערכות חינוך, וידגיש את הפן היישומי של השילוב.

הספר כולל 13 מאמרים שנכתבו על ידי 19 כותבים שונים, וכמקובל בספר מאמרים, יש הטרוגניות רבה באיכות המאמרים ובתרומתם. להלן סקירת המאמרים, לפי סדר הופעתם בספר:

השער הראשון – "מדיניות וחזון חינוכי", כולל ארבעה מאמרים. **המאמר הראשון,** "חינוך מיוחד צריך להינתן כזכות: ריאיון עם שופטת בית-המשפט העליון, בדימוס, דליה דורנר, בעקבות דוח הוועדה הציבורית לבחינת מערכת החינוך המיוחד בישראל", הוא תעתיק ריאיון שערכו רותם ורייטר עם השופטת בדימוס דורנר. השאלות והתשובות בריאיון חושפים את תפיסתה של השופטת בנושא השילוב בכלל, ובעיקר ביחס למערכת החינוך, שאלה היא נחשפה במהלך עבודת הוועדה. חשיפה זו הביאה לתחושת אמפתיה עמוקה כלפי הורי הילדים, שעליהם מוטלת המעמסה העיקרית (נפשית, כלכלית והתמודדות עם קשיים ביוקורטיים). במקביל למאבקם של ההורים,

מצוינת לשבח גם המלחמה המתנהלת על נפשו של כל ילד במסגרת החינוך המיוחד. במאמר מודגש כי בהשמה יש לתת ביטוי לרצון הילדים, לרצון הוריהם, לשלב ההתפתחותי שבו נתונים הילדים ולצורך למגר כל ניסיון להפלות אנשים על רקע שונות דתית, לאומית, נטייה מינית וכדומה. בעקבות ממצאי הוועדה הוכנה במשרד החינוך תכנית והוקצו עבורה תקציבים והפעלתה תחל כפילוט בעיר חולון. **במאמר השני**, "הכנה לחיים במוסדות חינוכיים של החינוך המיוחד: מדיניות ותכניות לימודים המקדמות את השתתפות התלמיד בחברה ובקהילה", טל, שביט ופן מתמקדות בשתי תכניות לימודים המיועדות לתלמידים עם צרכים מיוחדים. תכנית אחת היא יחידת ההוראה "הכנה לחיים", הנלמדת בכל המוסדות החינוכיים של מערכת החינוך המיוחד ובקרר כל הגילאים. יחידה זו נשענת על גישה הקוראת להשתתפות פעילה של היחיד עם הצרכים המיוחדים בקהילה, ומימוש זכויות חיים המתחשבת בייחודיותו, בהגדרת צרכיו, ביכולת הביצוע שלו, בתפיסותיו באשר לדרך חייו המועדפת, בהנאותיו ובמימושו העצמי. תכנית הלימודים השנייה, "לקראת בגרות – ל"ב 21", מדגישה למידה משמעותית של הלומד עם הצרכים המיוחדים ומתקשרת לחוויות החיים שלו, תוך התאמה לתהליכים אישיים ובין-אישיים שעוברים עליו. בכך מתאפשר לו לבנות את זהותו העצמית, להתלבט באשר לשאיפותיו ולבדוק את אמונותיו וערכיו, בהשוואה לאלה של אחרים. תכנית זו, הדורשת את התאמת תפקידו של המורה אליה, מאפשרת ללומדים לנתח דילמות, לפנות לחברים בקהילה בבקשה לעזרה, להסיק מסקנות, להחליט באשר לפעולות שבהן יבחרו בעקבות דיון, ולקחת אחריות על חייהם (תכנית זו ניתנת ליישום גם בתכנית לימודים אישית), כל אלו בתהליך פעיל. ההנחה היא כי בכל אלה יש כדי להביא להתפתחות חשיבה אוטונומית, נחישות עצמית ויכולת סגור עצמי, תכונות העשויות לסייע לתלמיד ולמשפחתו להשמיע את קולם בדיוני ועדות ההשמה הקובעות את עתידו. **במאמר השלישי**, "החינוך המיוחד והמשלב בחברה הערבית בישראל: תמורות וחסימים", חאג' יחיא בוחן גורמים המאפשרים את קידום מצבם של אנשים עם צרכים מיוחדים בחברה הערבית, לצד הקשיים הנערכים בפניהם. התמורות נובעות מכמה גורמים: החקיקה בנושא, הפעילויות וההתפתחויות המתרחשות בעולם הערבי, הפעילות של עמותות וארגונים והגברת המודעות הציבורית בנושא. הגורמים המעכבים קשורים במצבן הכלכלי של החברה הערבית והרשויות המקומיות, במיעוטן של מסגרות מתאימות בחברה הערבית ובהיעדר שוויון בין מסגרות חינוך מיוחד וחינוך משלב בחברה הערבית ובין הקיים בחברה היהודית. במאמר הרביעי והאחרון בשער, "ראייה שונה בשילוב: זיהוי וטיפול 'פוטנציאל הצמיחה' של תלמידים עם לקויות ראייה המשולבים בחינוך הרגיל", נבחנת ההתפתחות שחלה בגישות השונות שהנחו את תפיסת השילוב במהלך השנים, תוך העברת ביקורת על כל אחת מהן, ברוח התפיסה ההומניסטית-חינוכית. זו נתפסת כתנאי החשוב ביותר להצלחת השתלבותם של תלמידים לקויי ראייה.

השער השני – "מערכת החינוך", כולל ארבעה מאמרים. **במאמר הראשון**, "בתי ספר משולבים: סוגיות בהערכת יישום שילוב", רייטר ומצר בוחנים את הקשיים הקיימים בהערכת יישום השילוב בבתי ספר משולבים. המודל ההומניסטי מוצג כחלופה למודל

החברתי, בשל העובדה שהוא מתמקד בפרט, בערכו הסגולי ובכיבוד רצונותיו לחיות על פי סגנון החיים המתאים לו ביותר. המחברים מתבססים על ממצאי מחקר שהעריך 20 סקרי הערכת שילוב תלמידים עם לקויות שהוגדרו כקלות, במסגרות חינוכיות שונות, וגורסים כי חסרונה של תפיסת עולם מגובשת בנושא השילוב מקשה מאוד על הערכת הצלחתו במערכת החינוך הרגיל. עוד נטען, כי בהערכת שילוב, יש לבחון בין היתר את העקרונות שעליהן מושתתות ההתאמות הניתנות לתלמידים, או את התרבות שעל פיה פועלת המסגרת החינוכית שאותה רוצים להעריך. במאמר מוצגים כמה דגמי הערכה, על העקרונות המנחים אותם, לצד היתרונות והחסרונות הטמונים בהם. בסוף המאמר מוצג בהרחבה "מדד להכלה: הערכה בית-ספרית לפי מדדים בתחומים של תרבות, מדיניות ועשייה", העשוי להוות כלי עזר בקידום השילוב וההכלה בבתי הספר הרגילים. **במאמר השני**, "תפקיד היועצים החינוכיים והתערבויות ייעוציות לקידום השילוב של תלמידים עם צרכים מיוחדים בבית הספר הרגיל", אלמוג וליזר סוקרים את מקומם של היועצים החינוכיים, תפקידיהם והמטלות הנדרשות מהם במציאות שבה הם נדרשים לשלב בבתי הספר הרגילים, ילדים עם לקויות למידה, לקויות קשב וריכוז, לקויות רגשיות-התנהגותיות, לקויות קוגניטיביות ולקויות חברתיות. היועץ החברתי נתפס כבעל יכולת השפעה רבה במגוון מטלות, וביניהן האחריות לאתר ולהעריך צרכים ותכניות של שילוב תלמידים וכן לתכנן התערבות ולהעריך את התוצאות וההישגים. על היועץ להיות המנהיג המוביל קידום אקלים שתומך בשילוב, לקיים ועדות ולהשתתף בדיונים שבהן נדונות תכניות אישיות, לרכז עבודת צוותים חינוכיים ואף לקדם שינוי עמדות כלפי רעיון השילוב. עליו לקדם התערבות כיתתית או התערבות קבוצתית לצורך פיתוח כישורים חברתיים, בין-אישיים והתנהגותיים, ולהיות שותף בהכוונה מקצועית של תלמידים במעברים (מכיתה לכיתה, מבית ספר לבית ספר ומבית ספר לחיים הבוגרים), וכן לעבוד עם הורים ואף עם הקהילה. **במאמר השלישי**, "מי אתה המנהל? מאפיינים של מנהל משלב", שנכתב על ידי טימור ואבישר, משורטט פרופיל של מנהל בבית ספר משלב. תפיסת תפקיד המנהל בארגון קשורה לשני מרכיבים: ניהול ומנהיגות. במאמר מוצג מודל של סגנונות ניהול המובנה משני צירים: מכוונות למשימה (שתי רמות של הכוונה – נמוכה וגבוהה) ומכוונות ליחסים או לאנשים (שתי רמות של תמיכה – גבוהה ונמוכה). על סגנון הפעולה של המנהל להיקבע בהתאם לבשלות היחסית של כל אחד מאנשי הארגון (יכולת לקבוע מטרות גבוהות ולקבל אחריות ומידת הידע והניסיון הקודמים בקשר למטרות ולמשימות); כלומר, על מנהל הרוצה להטמיע את נושאי השילוב, להתאים את הסגנון לכל אחד מהאנשים ולסיטואציה (מצופה שונות בין בשלות מורי החינוך המיוחד ליישום השילוב לבין בשלותם של מורים אחרים). **במאמר הרביעי**, "החינוך הבלתי פורמלי כזירת שילוב", עוסקת קליבנסקי ברלוונטיות של מערכת החינוך הבלתי פורמלית ומאפייניה בשילוב אוכלוסיות עם צרכים מיוחדים. החוקרת דנה במערכת החינוך הבלתי פורמלית בכלל ובפעילות פנאי בפרט, בהקשר של אנשים עם צרכים מיוחדים, ובוחנת את חשיבות הפנאי לאוכלוסייה זו. בהמשך נבחנים מחסומים הניצבים בפני אנשים עם צרכים מיוחדים בתכניות פנאי, ונבחן יישום הגישה ההומניסטית-

חינוכית במסגרות החינוך הבלתי פורמלי. ממצאי מחקר הערכה שבחן תכנית לשילוב צופי צמי"ד (צרכים מיוחדים) מעלים, כי מטרות התכנית, "לראות כל אדם כנברא בצלם אלוהים וללמוד לקבל את השונה" (עמ' 232), הושגו במידה משביעת רצון, אף שהשילוב לא נתן מענה מספק לכל המחסומים בדרך להשתלבות חברתית. למרות זאת, נראה כי יש בכוחה של התכנית להרחיב את האפשרויות העומדות בפני ילדים ובני נוער עם צרכים מיוחדים.

השער השלישי – "מערכת המשפחה", כולל שלושה מאמרים. לבאן והימן סוקרות **במאמר הראשון**, "הורים לילדים עם צרכים מיוחדים בחינוך הרגיל: תפיסתם את יישום השילוב ומעורבותם בתהליך החינוכי", את תפיסותיהם המגוונות של ההורים בנוגע למגמת השילוב. התפיסות נעות בין צידוד במגמה זו לבין חששות וספקות בנוגע לתרומותיה לקידום ילדים עם לקויות מורכבות. במאמר נסקרים מאמרים מן העולם העוסקים בדפוסי שילוב וברמת מעורבותם של ההורים לילדים עם צרכים מיוחדים במערכת החינוך, וכן נבחנת פעילותם של ההורים לילדים עם צרכים מיוחדים לקידום החקיקה בישראל. שיתופם של ההורים בתהליך השילוב נתפסת כחשובה במיוחד, בשל היותם חלק בלתי נפרד מתהליך זה, אם כי "[אין] עדיין אמירה חד-משמעית של ההורים באשר למגמה זו" (עמ' 259). **במאמר השני**, "הכלה ושונות בבית הספר: הדוגמה של תביעה ייצוגית ליישום השילוב במדינת פנסילבניה", דיאן נלסון בריאן מציגה את הניסיונות שנערכו במדינת פנסילבניה במטרה לשפר את שילובם של רבע מיליון תלמידים עם מוגבלויות בכ-500 מחוזות חינוכיים (הכוללים אלפי בתי ספר מדרגי החינוך השונים). הקבלה בין המתרחש בארצות הברית לבין פני הדברים בישראל מעלה כי על השינוי החינוכי בארץ להתרחש בכמה מישורים, וביניהם שינוי עמדות, ידע והכשרה. במאמר מוצע מצע תאורטי לביצוע השינויים הללו, הכולל את הצורך במתן שירותים ועזרים נוספים, פיתוח מיומנויות חדשות ותמיכה מבנית במגוון נושאים. לשם כך יש לספק תמריצים מסוגים שונים (מוסריים, חוקיים, הכרה בחשיבות זכויות ההורים וכדומה), שידרבנו את בעלי העניין, וכן יש להקצות משאבים לתמיכה בשינוי (זמן, כוח אדם מקצועי וסיוע טכני בשטח). **המאמר השלישי**, "במבט אישי – שיחות עם אימהות", פורשת אבישר בפני הקוראים תעתיק ראיונות שנערכו עם שתי אימהות לילדים עם מוגבלויות, המספרות על המקרים הפרטיים של ילדיהן ועל התנהלותן בליווי השתלבותם של הילדים במערכת החינוך, לנוכח השקפת העולם שהנחתה אותן. מתיאורי האמהות עולה המאבק הבלתי פוסק במערכת החינוך ובנציגיה, שנמשך לאורך שנים. עולה הרושם כי בעלי התפקידים התקשו לעזור, למרות רצונם, בשל כללים ונהלים ביורוקרטיים, שלא התאימו לצורכיהם הייחודיים של הילדים.

בשער הרביעי – "השתלבות בחינוך הגבוה", שני מאמרים העוסקים בהשתלבותם של סטודנטים עם ליקויי למידה ומוגבלויות בהשכלה הגבוהה, נושא שהחל לצבור תאוצה בשיח הציבורי בשנים האחרונות. **במאמר הראשון**, "תמורות בהשתלבות של סטודנטים עם ליקויי למידה בחינוך הגבוה בישראל", דהן, מלצר ופינקלשטיין מציעים דיון בנושא השתלבותם של אנשים עם מוגבלות בחברה כשווים, דיון המתמקד בתהליך הכניסה

של סטודנטים לקויי למידה לאקדמיה בישראל. המחברים מתארים את מניעיהם של סטודנטים לקויי הלמידה להמשיך בלימודים גבוהים וגורסים כי מדובר ברצון להוכיח למורים, להורים ולעצמם, כי הם מסוגלים להצליח למרות הקשיים. התרומות מהשתלבותם בהשכלה הגבוהה הן קבלת כלים להתמודד עם הלקות, השתלבות בעולם התעסוקה ועוד. אולם יש לזכור כי ההשתלבות בהשכלה הגבוהה, ניסיונות הכניסה לאקדמיה והלימודים עצמם מלווים בקשיים רבים שעל הפונים לקויי הלמידה להתמודד עמם. המאמר מתייחס לטיפול בנושא בארץ, הכולל את שלבי החקיקה והתקנות, כמו גם את פעילותה של עמותת "לשם", המעורבת בין היתר בהנגשת המוסדות האקדמיים לתלמידים לקויי למידה. בקשר לכך נסקר במאמר בהרחבה תפקידם של מרכזי התמיכה שהוקמו במוסדות האקדמיים לטובת סטודנטים אלו. מדובר בשירותים התורמים לגידול בכמותם, לריבוי המסיימים את לימודיהם האקדמיים ולעובדה שיש מבין המסיימים מי שממשיכים הלאה לתארים מתקדמים. עם זאת, ולמרות השינוי, נראה כי בכל זאת קיימות דילמות בקליטתם של סטודנטים עם ליקויי למידה במוסדות ההשכלה הגבוהה, וכי יש להאיץ קליטה זו, להרחיבה ולהעמיקה. **במאמר השני** והאחרון בשער זה ובכרך כולו, "גורמים המקדמים או מעכבים השתלבות של סטודנטים עם מוגבלויות בחינוך הגבוה: מבט בינלאומי", לייזר מציג סקירת ספרות רלוונטית מן העולם בסוגיות העוסקות בהשתלבותם של סטודנטים עם מוגבלויות בחינוך הגבוה. באופן כללי, ישנו גידול במספר הסטודנטים עם ליקויי הלמידה והפרעות קשב וריכוז בארצות מערביות בכלל, וגם בהשוואה למדינות מתפתחות או לא מערביות. לגידול זה הסברים אחדים: הצהרות ואמנות בין-לאומיות בדבר זכויותיהם של בני אדם לחינוך שוויוני, חקיקה המבססת את זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות, גידול במספר תלמידים עם צרכים מיוחדים המסיימים את לימודיהם בבתי הספר העל-יסודיים, פתיחת שערים במוסדות ההשכלה הגבוהה, הגדלת הנגישות הפיזית בקמפוסים, שימוש בטכנולוגיות מסייעות והופעתן של מסגרות למידה נוספות. הגורמים המסייעים להצלחתם של סטודנטים עם לקויות למידה הם מגוונים, וביניהם: ידע ועמדות של מרצים בנושא עריכת התאמות עבור סטודנטים לקויי למידה ומוכנות שלהם לעשות זאת, מתן שירותי תמיכה וסיוע בקמפוס ותפיסות הסטודנטים. נראה כי כדי לשפר את השירותים לסטודנטים אלה, יש להכשיר את סגלי ההוראה, הסגלים המנהליים וצוותי העובדים במוסדות להשכלה הגבוהה בתחום הלקויות.

כפי שראינו, הכרך שנסקר כאן מספק חומר עיוני ומעשי במגוון רב של נושאים בסוגיית השילוב, ועל כך יש לציין את העורכים לשבח. הם השכילו להגיש לשדה מאמרים כתובים בעברית הכוללים חומרים חדשים וחשובים בנושא השילוב. בהתאם ליעד שהוצב לכרך זה, הוא כולל מגוון מאמרים המתייחסים ליישום השילוב בשדה. עם זאת, יש לציין כי היבט זה אינו מבחין את הכרך הנוכחי מקודמו, שכן סוגיית השילוב באה לידי ביטוי בשניהם במידה דומה. העורכים ציינו כי הכרך הנוכחי יעסוק לא רק בלומדים, כפי שנעשה בהרחבה בכרך הראשון, אלא גם באנשים עם מוגבלויות, וכך גם עשו. הספר כולל התייחסות לבעלי עניין מגוונים המעורבים בנושא השילוב, וביניהם מקבלי שירותים – תלמידים עם ליקויי ראייה,

תלמידים הלומדים בחינוך המיוחד בחברה היהודית ובחברה הערבית וסטודנטים הלומדים במוסדות ההשכלה הגבוהה בארץ ובעולם, ומספקי שירותים – יועצים חינוכיים, מנהלי בתי ספר, אמהות לילדים עם מוגבלויות ואף שופטת בית המשפט העליון שעמדה בראש הוועדה שעסקה בנושא. בכרך הנוכחי אמנם הוצהר כי נוסף על ההתמקדות במערכות חינוך, הוא יתמקד גם במערכות חברתיות, אך בפועל פן זה נבדק במידה מצומצמת, ומרבית המאמרים בספר בכל זאת מתמקדים במערכות החינוך השונות: מוסדות חינוכיים של החינוך המיוחד, בתי ספר משלבים, מסגרות חינוך בלתי פורמליות, מוסדות להשכלה גבוהה ושירותי החינוך המיוחד והמשלב בחברה הערבית בישראל. השדה החברתי העיקרי שבו עוסק הספר הוא המשפחה וכן ניתן למצוא פן זה בעקיפין, במאמר שבחן תהליך של שינוי כלפי סוגיית השילוב במדינת פנסילבניה וכלל השוואה לשדה בישראל.

בשל טבעו, עשוי כרך זה לענות על צורכי העוסקים ביישום שילובם של צעירים ומבוגרים עם לקויות למידה, נכויות וצרכים מיוחדים בישראל. ככזה, הוא מיועד בעיקר לאנשי שטח, לסטודנטים בהכשרה שיעסקו בעשייה, ולאנשים הרוצים להיחשף לנושא. לקראת עריכת הכרך השלישי, אני ממליצה שיורחב היקפם של מאמרים מחקריים שמתמקדים בשדה המקומי. צעד זה עשוי להרחיב את מעגל הקוראים הפוטנציאלי גם לאנשי אקדמיה.

ניכר כי החברה הישראלית ומערכת החינוך עשו כבר דרך בהעלאת המודעות, בחקיקה ובמתן שירותים לילדים ולמבוגרים עם צרכים מיוחדים, אם כי עוד רבה העבודה בדרך למימוש השקפת עולם ערכית-הומניסטית ולמתן שוויון ההזדמנויות הנדרשים בחברה העכשווית.